

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА І ЙОГО РОЛЬ У РИНКОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Досліджено економічну сутність категорії „прибуток”, викладено результати аналізу основних історико-економічних концепцій його походження та методологічних засад щодо функціонального призначення прибутку підприємства в ринкових умовах господарювання.

Ключові слова: *фінансові результати (прибуток), економічна сутність прибутку, еволюція, концепції походження прибутку, теорія додаткової вартості, функції прибутку.*

Ринкові трансформаційні перетворення наполегливо вимагають удосконалення управління діяльністю суб'єктів господарювання в цілому і, зокрема, управління їх фінансовими результатами. Головним орієнтиром і одночасно критерієм оцінки ефективності фінансово-господарської діяльності підприємств є прибуток. У системі цілей, що формуються власниками та керівниками будь-якої комерційної організації, завдання генерування прибутку займає центральне місце. Однак діяльність організації не обов'язково є прибутковою – ,напевно, в світі немає жодного підприємства, яке б не мало у своїй історії хоча б короткочасних спадів, що виявлялися, у тому числі, більш чи менш значними збитками. Тобто під час характеристики результативності діяльності підприємства як у звітному періоді, так і на перспективу правильніше говорити не про прибуток, а про фінансовий результат. Проте очевидно, що збиткова діяльність в бізнесі не може мати довгостроковий характер, оскільки збиток означає зменшення інвестованого власниками капіталу і в кінцевому підсумку призводить до банкрутства та ліквідації підприємства. Отже, доречно сконцентрувати увагу передовсім на сутності прибутку як кінцевого фінансового

результату підприємницької діяльності та адаптації концептуально-методологічних основ його функціонування до специфіки розвитку ринкових відносин в Україні.

У літературних джерелах наукового і навчально-методичного спрямування тлумачення суті універсальної економічної категорії ефективності „фінансові результати” широко розглянуто як у теоретичному, так і у практичному аспектах. Разом з цим динамічність сучасних ринкових умов потребує поглиблення теоретичних поглядів та удосконалення механізму управління фінансовими результатами з метою підвищення ефективності господарської діяльності та максимізації прибутку вітчизняних підприємств. Еволюція поглядів на економічну природу прибутку розкрита у працях зарубіжних та вітчизняних вчених у галузі політекономії, економічної теорії, фінансів, бухгалтерського обліку, менеджменту. Цьому питанню присвячені наукові праці французького економіста Андре Бабо, англійських дослідників Р.Брейлі, С.Майерса, Д.Соломона, Б.Файфера, Є.Брігхема, Ф.Найта, Дж.Ф.Уєстона, російських вчених В. Ковальова, А. Шеремета, Р. Сайфуліна, О.Румянцевої, М. Крейніної, Ю. Богатіна, Д. Молякова, Н. Колчиної, вітчизняних вчених-економістів І. Бланка, В. Гриньової, Л. Лахтіонової, О.Філімоненкова, В. Іващенко, Л. Буряка та інших.

Необхідність правильного розуміння сутності прибутку цілком закономірна у зв'язку з тим, що він є однією з найважливіших економічних категорій та головною рушійною силою ринкової економіки. Серед науковців поки що не має єдиної думки про економічний зміст прибутку. Погляди розходяться і у визначенні функцій прибутку, місця та його ролі в народному господарстві. У цій статті поставлено завдання сформулювати економічну сутність категорії „прибуток” дослідженням еволюції концептуальних підходів його походження та аналізу основних методологічних засад щодо функціонального призначення прибутку в ринкових умовах господарювання.

Еволюцію поглядів на природу прибутку в науковій літературі [6,9,10] починають розглядати з меркантилістів, які ототожнювали багатство з грошми, а джерелом багатства вважали міжнародну торгівлю. Особливої теорії прибутку у представників меркантилізму не спостерігається, оскільки вони лише виводили його з обігу як різницю між ціною продажу та ціною придбання товару.

У XVIII ст. в результаті проникнення торгового капіталу в сферу виробництва з'являються нові концепції походження прибутку. Так, наукова школа фізіократів та її яскравий представник – французький економіст Ф.Кене – вбачали джерело багатства у виробництві, хоча визнавали тільки одну його галузь – сільське господарство, де і створюється приріст доходу. Фізіократи пов'язували зростання багатства (а отже, і джерело виникнення прибутку) лише з природною родючістю землі й не враховували, що сама по собі природа без застосування капіталу і праці не може постійно примножувати суспільне багатство.

Однобічність поглядів і обґрунтоване спростування теорії фізіократів дали представники класичної школи – англійські економісти У.Петті, А.Сміт і Д.Рікардо, встановивши, що багатство нації створюється в усіх галузях сфери матеріального виробництва і його універсальним вираженням є вартість товарів, а не певні продукти, які створюються в сільському господарстві чи промисловості.

Зростання багатства відбувається тоді, коли сума вартостей у вигляді грошей і товарів, первісно втілена у виробництво, збільшується на додаткову величину, тобто додаткову вартість або прибуток. Так було зроблено принципово нове відкриття – концепція продуктивності капіталу (прибуток являє собою позитивний з погляду підвищення продуктивності результат заміни людської праці капіталом) – і започатковано теорію додаткової вартості, на основі якої розвивались і поглиблювались усі подальші дослідження суті фінансових результатів.

Аналіз наукових публікацій [2,4,5,7] свідчить, що трактування економічної сутності прибутку сучасними вченими базується на теорії додаткової вартості К. Маркса і зводиться до того, що це грошове вираження частки доданого продукту, тобто частина чистого доходу, чи грошовий вираз реалізованого чистого доходу, або частина доданої вартості, створеної, реалізованої і готової до розподілу тощо. Оскільки створення додаткової вартості можливе тільки у виробництві, то джерелом її, а отже, і прибутку, є саме виробництво. Проте без сфери обігу неможливе втілення новоствореної вартості у вартісний показник прибутку, тобто прибутком є тільки реалізована частина доданої вартості, що після закінчення стадії обігу набрала грошової форми.

Теорія додаткової вартості К. Маркса, згідно якої єдиним джерелом прибутку є неоплачена праця, жорстко критикується широким колом вчених-економістів і нині, оскільки під впливом науково-технічного прогресу вона втрачає свою абсолютну значущість. Широке суспільне визнання і популярність в свій час отримали теорія підприємницького прибутку Й.Шумпетера, концепція взаємозв'язку ризик – невизначеність – прибуток Ф.Найта [6] і теоретичне обґрунтування прибутку в умовах монополістичної конкуренції Є.Чемберліна [9]. Перший розглядав прибуток як надлишок надвитрат виробництва, другий – як винагороду підприємця за прийняття рішень в умовах невизначеності (плата за ризик), монопольний прибуток Чемберліна являє собою перевищення монопольної ціни над ціною, що врівноважує попит і пропозицію.

Існують й інші погляди на визначення категорії „прибуток”. Так, під прибутком розуміють плату за працю підприємця з управління та організації виробництва, а з господарської точки зору – це позитивні зміни майнового стану підприємства на кінець звітного періоду порівняно з початком. Як розрахункова величина – це різниця між виручкою від реалізації продукції та собівартістю виробництва продукції, а також

витратами, визначеними чинним законодавством; протилежний результат називається збитком.

Відповідно до Закону України „Про оподаткування прибутку підприємств” [1] об’єктом оподаткування є прибуток, який визначається зменшенням суми скоригованого валового доходу звітного періоду на суму валових витрат платника податку та на суму амортизаційних відрахувань. Повна інформація про склад валових доходів, валових витрат і особливості визначення та нарахування сум амортизаційних відрахувань міститься у статтях 4, 5 і 8 цього Закону. Підкреслимо, що порядок розрахунку оподаткованого прибутку в податковому обліку не пов’язаний з розрахунком фінансового результату до оподаткування у фінансовому обліку, тобто між ними постійно існує невідповідність, а іноді й протилежність результатів: перший може формуватись за відсутності другого, і навпаки.

У загальному вигляді поняття прибутку може бути сформульовано таким чином: „Прибуток являє собою виражений у грошовій формі чистий дохід підприємця на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності, є різницею між сукупним доходом та сукупними витратами в процесі здійснення цієї діяльності” [3].

Автор розглядає сутність прибутку як економічної категорії з точки зору виконуваних ним функцій. Враховуючи відмінності у поглядах економістів, можна звести основні функції прибутку до таких:

1) отриманий прибуток є мірилом ефективності бізнесу [8]. Різновидом цієї функції в економічній літературі є оціночна або контрольна, визначені в працях [2,5].

Значення прибутку полягає в тому, що він відображає кінцевий фінансовий результат і передовсім використовується як критерій та оціночний показник (показник ефективності) результатів виробничо-комерційної діяльності підприємства. Водночас прибуток не є

* Переклад мій. – Авт.

універсальним показником роботи господарюючого суб'єкта, оскільки на його величину та динаміку впливають безліч факторів – як ті, що піддаються регулюванню з боку підприємства (обсяг реалізації продукції, її собівартість та структура, рівень компетентності менеджерів і т.д.), так і фактори, що перебувають практично поза сферою його впливу (кон'юнктура ринку, зміна ставок оподаткування, норми амортизаційних відрахувань тощо). Багатофакторність економічної категорії прибуток зумовлює необхідність використовувати поряд з ним й інші показники ефективності виробництва, а саме: продуктивність праці, фондівіддача, швидкість обертання оборотних засобів і т.д.;

2) значення стимулюючої функції полягає в тому, що прибуток одночасно є фінансовим результатом і основним елементом фінансових ресурсів підприємства. На думку автора, окремо виділені в економічній літературі функції прибутку, – нагромадження [8] та джерела самофінансування розвитку [7] – є, по суті, складовими саме функції стимулювання.

У системі внутрішніх джерел формування фінансових ресурсів підприємства, що забезпечують його розвиток, прибуток відіграє головну роль. Частка чистого прибутку, що залишається в розпорядженні суб'єкта господарювання після сплати податків та інших обов'язкових платежів, є основою формування фондів економічного стимулювання на підприємстві. З одного боку, прибуток – головне джерело збільшення власних активів господарюючого суб'єкта, а отже, і його ринкової вартості, що досягається капіталізацією частини отриманого прибутку, тобто її спрямування на приріст власних активів. З іншого, прибуток є єдиним інтенсивним джерелом розширеного відтворення виробництва, створення резервного капіталу на споживання та утримання невиробничої сфери, формування додаткового капіталу та резерву фінансування капітальних інвестицій, покриття збитків минулих періодів. І нарешті, за рахунок прибутку здійснюються матеріальне заохочення

працівників, підвищення рівня оплати праці за високі виробничі показники, виплата дивідендів, утримання об'єктів соціальної сфери, тобто прибуток є гарантом соціальних благ для членів трудового колективу;

3) прибуток використовується, зауважує авторський колектив під керівництвом І. Циглика, як знаряддя розподілу додаткового продукту та його грошової форми – чистого доходу [7], тобто виконує розподільчу функцію.

Розподіл прибутку знаходить відображення в економічних відносинах, що виникають між робітником і підприємством, між підприємством однієї і різних галузей виробництва в процесі їх господарської діяльності, між підприємствами і державою через фінансово-банківську систему. Функцію розподілу ще називають функцією привласнення прибутку. На нашу думку, дане ототожнення є цілком виправданим, оскільки за сучасних умов приватна власність передбачає виключне право власників підприємства на кінцевий фінансовий результат діяльності в процесі його розподілу. Звичайно, за винятком законодавчо визначених прав держави на привласнення частини прибутку у вигляді податків та обов'язкових платежів з прибутку;

4) прибуток є джерелом формування бюджетних ресурсів держави. Зокрема, такий підхід щодо функціонального призначення прибутку поданий у праці [4].

Надаючи підприємствам можливість функціонувати, регулюючи цей процес за допомогою пільг, протекції, фінансування та інших подібних заходів, держава розраховує на отримання відповідного доходу через систему оподаткування. Отже, прибуток надходить до бюджетів різних рівнів у вигляді податків, обов'язкових платежів та економічних санкцій. Такий механізм перерозподілу прибутку фінансово забезпечує виконання державою своїх функцій, державних інвестиційних, виробничих та науково-технічних програм, формування позабюджетних фондів, тобто

створює базу економічного розвитку держави в цілому. Крім того, надходження коштів до бюджетів у процесі оподаткування є джерелом реалізації державних та місцевих соціальних програм, спрямованих на фінансування закладів та заходів соціальної сфери, надання матеріальної допомоги окремим категоріям громадян, формування благодійних фондів тощо. Отже, прибуток є важливим джерелом задоволення соціальних потреб суспільства.

Висновки. Динаміка ринку підвищує відповідальність і самостійність господарських одиниць у сфері підготовки та прийняття управлінських рішень, ефективність яких значною мірою залежить від об'єктивності, своєчасності та всебічності оцінювання прибутку як кінцевого фінансового результату діяльності підприємств. У процесі еволюції економічної думки численні наукові теорії, що пояснюють феномен прибутку і механізм його утворення, виникли як результат спроби відшукати ідеальне визначення цього поняття. Система приватного підприємництва стимулювала суперечливі дискусії навколо сутнісних аспектів прибутку – соціально-економічної природи, функцій, етичних і моральних якостей, соціальної справедливості розподілу та мінімізації антагонізму в інтересах різних соціальних груп щодо привласнення. Узагальнення результатів дослідження обраної тематики свідчить, що в умовах сьогодення:

1. теорія прибутку все ще залишається незавершеною та суперечливою і, в свою чергу, сприяє формуванню нових економічних концепцій його походження;
2. більшість вітчизняних економістів розглядають прибуток з позиції теорії трудової вартості К. Маркса, однак в умовах сучасної господарської практики, коли жива праця вже не є головним джерелом суспільного багатства, а її питома вага в процесі відтворення помітно скорочується, абсолютна значущість марксистських поглядів поступово втрачається. Ефективність суспільного розвитку нині все більше

визначається матеріально-речовими та науково-технічними факторами, значно підвищується роль розумової праці, яка є джерелом створення інформаційних продуктів. Природа цих продуктів часто унеможлиблює їх повне та беззаперечне віднесення ані до „відчужених”, ані до „привласнених”, що суперечить основним засадам теорії трудової вартості;

3. перехід економічної політики держав на ринкові принципи розширює функціональне призначення фінансових результатів, аналіз складових якого надав підстави автору визначити основні рольові функції прибутку за ринкових умов господарювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України „Про оподаткування прибутку підприємств” №168 / 97-ВР від 22.05.1997р. (з наступними змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 23.12.2002 р. № 2285-IV) // Головбух. – 2005. – № 1. – С. 75–127.

2. Аранчій В.І. Фінанси підприємств: Навч. посіб. для провед. практ. занять. - К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 304 с.

3. Бланк И.А. Управление прибылью. – К.: Ника центр, 1998. – 544 с.

4. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры.- М.: Финансы и статистика, 2001. – 560 с.

5. Моляков Д.С. Финансы предприятий отраслей народного хозяйства: Учеб. пособ. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 200 с.

6. Туган-Барановский М.И. Основы политической экономии. – М.: РОССПЭН, 1998. – 664 с.

7. Циглик І.І., Кропельницька С.О., Мозіль О.І. Економічний аналіз господарської діяльності підприємства: Навч. посіб. – К.: ЦНЛ, 2004. – 123 с.

8. *Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С.* Методика финансового анализа. – М.: ИНФРА-М, 1995. – 176 с.
9. *Юров В.Ф.* Прибыль в рыночной экономике: вопросы теории и практики. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 144 с.
10. *Янок Д.А.* Економічний зміст фінансових результатів діяльності підприємства // Економіка АПК. – 2003. – № 11. – С. 91–96.

Надійшла до редколегії 01.02.06 р.

The economic essence of profit and its role in the market conditions of economy

The article has investigated economic essence of the category “profit”, showed the results of analysis the basic historical-economic conceptions of its origin and methodological bases of enterprise’s profit functional purpose in the market conditions of economy.

Key words: *financial results (profit), economic essence of profit, evolution, conceptions of profit’s origin, theory of additional value, functions of profit.*